

A *Kösziklán épült ház ostroma*, Bod Péter fordítása Kocsi Csergő Bálint *Narratio brevis de oppressa libertate Ecclesiarum Hungariorum* című latin nyelvű emlékiratából, a 18. század egyik sikerkönyve volt annak ellenére, hogy nyomtatásban csak 1866-ban jelent meg.¹ A mű kéziratos másolatokban terjedt, s népszerűségét jelzi, hogy könyvtáraink és levéltáraink számos korabeli másolatát őrzik. Budapesten tizenhárom kéziratához jutottam hozzá,² s a vidéki könyvtárak (Pápa,³ Debrecen,⁴ Sárospatak,⁵ Csurgó,⁶ Kecskemét⁷) és az erdélyi gyűjtemények további példányokat őriznek. Bod autográf kéziratát nem ismerjük. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonában van egy Bethlen Kata könyvtárából származó másolat, Szilágyi Sándor adományaként. Ez mikrofilmen hozzáférhető az MTA Mikrofilmtárában.⁸

A fordítás népszerűségének számos oka volt. Elsőként említhetjük, hogy a szerteágazó gályarab-irodalomból Kocsi Csergő 1676-os írása lett az egyik alapmű, a gyászévtized „monográfiája”,⁹ melyet kezdetektől sokan forgattak és idéztek. Már a 17. század végéről ismerjük töredékes hazai fordítását.¹⁰ A teljes szöveg átültetése mellett Bod változtatásai, kiegészítései jelentősen hozzájárultak a jobb érthetőséghez és használhatósághoz, s elősegítették a szöveg terjedését. A fordítás ezenkívül időszerű jelentést hordozott. Az 1730-as évek végének politikai eseményei sokban emlékeztettek az évtizedekkel korábbiakra: 1738-ban protestáns főurakat és papokat vetettek börtönbe, koholt vádak alapján próbálták elítélni őket. Az elfogottak között volt Szigeti Gyula István erdélyi püspök, Bod korábbi teológiai professzora is. Bod fordítása alcímében így utalt a mű aktualitására: „a magyarországi protestáns ekklesiák nyomorgatások [...] magyarra fordítottot

¹ [BOD Péter.] *Kösziklán épült ház ostroma*, kiad., bev., jegyz. SZILÁGYI Sándor, Lipcse, 1866 (a továbbiakban: *Köszikla*).

² Országos Széchényi Könyvtár (Quart. Hung. 397, 410, 1045, 1060, 1107, 2152, 2669; Fol. Hung. 939, 942); A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára (K–1 227, K–1 723); Evangélikus Országos Levéltár (V. 30a, V. 30b).

³ Jelzetek: 88. 0.56.d, 89. 0.56.e, 90. 0.56.f.

⁴ Jelzetek: R 449/p, R 607/38, R 622, R 623, R 623/a, R 748.

⁵ Jelzetek: Kt. 60, Kt. 76.

⁶ Jelzet: K. 204.

⁷ Jelzet: K. 153.

⁸ Jelzet: A 8858/IV.

⁹ Mokos Gyula írja Kocsi Csergő Bálintról: „a magyar protestánsok keserves évtizede monográfiája.” MOKOS Gyula, *Adalékok Kocsi Csergő Bálint életéhez*, ItK, 1892, 358.

¹⁰ A debreceni könyvtár egy 17. századi kéziratos fordításrészletet őriz. *Galeria omnium sanctorum (A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete)*, szerk. MAKKAI László, Bp., Magyar Helikon, 1976, 23.

MDCCXXXVIII siralmas esztendőben.” Ajánlólevelében „veszedelemnek napjai”-t és „szomorú napok”-at emleget, sőt, nyíltan megfogalmazza a szövegben leírt és a jelenben tapasztalható események közti hasonlóságot: e „szomorú historiának kezdete igen meg-egyez, ha ki rá figyelmez, ez jelen való esztendőben történt kedvetlen dolgokkal, mert akkor is a törökkel hadakoztak és a rebelliónak neve alatt fogták el az urakat és papokat.”¹¹ Bár az ártatlanul bebörtönzötteket rövidesen szabadon engedték, az ily módon aktualizált fordítás még évtizedekig csak a második nyilvánosságban kaphatott helyet.

A *Narratio brevis* alapján készített *Kösziklán épült ház ostroma* Bod Péter első fennmaradt munkája. 1732-ben, húszévesen, három év felsőbányai tanítóskodás után visszatért Nagyenyedre, hogy tanulmányait lezárja. Erről az időszakról a következőket írja az *Önéletírás*ban: „Viseltem a kollégium kebelében néhány tisztséget is. Így az 1736. évben a kollégium könyvtárának gondozásával voltam megbízva, az 1737. évben pedig mint a héber nyelvben az első (praeses) azt a feladatot kaptam, hogy a diákoknak adjam elő Sichardus nyelvtanát.”¹² Bod életrajzírói nem szenteltek elég figyelmet ennek a második nagyenyedi időszaknak, annak ellenére, hogy a Bethlen Katánál később ellátott könyvtárosi feladatokhoz itt szerezte az alapképzést. A leideni ösztöndíjhoz írt nagyenyedi ajánlólevelével szerint „rendes és hasznos bibliothecarius volt.”¹³ Bod egyik későbbi leveléből kitűnik, hogy a könyvtár 1711-es pusztulásától a harmincas évek közepéig nem foglalkozott senki komolyan a kollégium könyveivel. 1765-ben Sinai Miklósnak írja: „azon Bibliothékának leg első rendbe szedője annak idejében én voltam...”¹⁴ Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy Bod jó huszonöt év távlatából is fel tudja idézni a Nagyenyeden kezébe került könyveket: Sinai kérdésére magabiztosan tudósít a debreceni professzor által keresett egervölgyi hitvallásról.

Az egyik könyv, amelyet Bod könyvtárosként nemcsak katalogizált, hanem kétséget kizáróan forgatott is, Debreceni Ember Pál egyháztörténete Friedrich Adolf Lampe kiadásában, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* címmel.¹⁵ Ismeretes, hogy Ember Pál kézírata Daniel Ernest Jablonski közvetítésével került Lampéhoz, aki átcsoportosította és rendszerezte a kézirat egyes részeit, majd szögletes zárójelben javította, kommentálta a szöveget.¹⁶ Az elkészült kötetnek három fő része lett: a reformáció előzményeinek története, az *Annales* című kronológiai áttekintés 1518-tól 1725-ig, és a „szemléletes megértést szolgáló” iratok. Ezek közül az első, a *Geographica situatio*, Magyarország református egyházi szervezetét mutatja be megyénként, aprólékos részletességgel. A második, rövidebb fejezet káptalani dokumentumokat tartalmaz. A harmadik fejezetben található az egyházi ünnepek leírása, a negyedikben a bibliafordítások és az

¹¹ *Köszikla*, 9–10.

¹² FELSŐCSERNÁTONI BOD Péter *Önéletírása*, kiad., bev. JANCÓS Elemér, Cluj-Kolozsvár, 1940 (Erdélyi Ritkaságok, 4), 87–88.

¹³ *Uo.*, 89.

¹⁴ VARGA Gábor, *Bod Péter ismeretlen levele Sinai Miklóshoz*, Honismeret, 1985, 1. sz., 28.

¹⁵ Friedrich Adolf LAMPE, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum, 1728 (a továbbiakban: LAMPE 1728).

¹⁶ A részletekhez lásd RITÓOK Zsigmondné, *Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratjai*, MKsz, 89 (1973), 175–185, 364–376.

egyházi énekgyűjtemények története. Az ötödik fejezetbe került Kocsi Csergő Bálint emlékirata,¹⁷ de ismeretlen okból a tizenkét fejezetből csak az első kilenc. A kötetben Lampe jegyzetein kívül az emlékirat is kiegészítés: nem Debreceni Ember Pál kéziratából származik, hanem Lampe illesztette az egyháztörténet egyéb dokumentumai közé. Ritoók Zsigmondné feltételezése szerint az 1722-ben Utrechtben megállapodott Kocsi Csergő István, a gályarab lelkész fia juttatta el a kéziratot Lampénak.¹⁸ Kocsi Csergő Bálint autográf kézírata ma Sárospatakon található, de Bod egyértelműen a Lampe-féle csonka szöveggel dolgozott. Az emlékirat eredeti kéziratával ezért nem foglalkozom.

Bod Péter fordítása a Bethlen Katának címzett ajánlással kezdődik.¹⁹ Az ajánlólevélben – többek között – a fordítás „elveiről” ír: „Ez historiát, nem tudván légyen-e valahol magyarul vagy nem? szomorú napokban magyarra fordítottam, néhol adván hozzá másnann is világosításnak okáért, és hogy a benne levő dolgok inkább szem eleibe akadjanak, laistromba szedtem: e mellé ragasztottam némely városoknak azután való üldöztetéseket, lévén egyszínű materia. E felett: minthogy szokták mondani az ellenkezők, hogy a XV seculumban csak a tudatlan község, a föld aljassa vette volt be a reformatiót, egyszer és másszor, együtt és másutt a könyvekből jegyzettem meg azokat a nagy familiákat, melyek reformálódván a reformatiót elősegélték (elhiszem hogy sokkal többen is vannak) Magyarországon és Erdélyben.”²⁰ Bod itt megfogalmazza, hogy szövege – mint minden korabeli fordítás – nem pusztán tolmácsolás, hanem átdolgozás. Több helyen hozzátett az eredetihez, tartalomjegyzéket és összesítéseket készített, kiegészítette a megpróbáltatások sorát, s meg nem nevezett forrásokból összeállította a reformációt előmozdító családok névsorát.

A szigorú értelemben vett fordítás, a főszöveg átültetése eleinte pontos. Az első oldalakon Bod hűen fordít, mondatszerkezetei sokszor az eredeti mondatokét követik.²¹ A huszonhatodik paragrafustól kezdve azonban elhagy rövidebb-hosszabb részeket, adatokat, egy-egy mondatot, sőt, később egész bekezdéseket. A felsorolásokban nem tartja meg az összes elemet, sokszor mellőzi a Kocsi Csergő által előszeretettel használt óra- és napszakjelzést. A hosszabb, részletező leírásokat mellőzi, helyettük a fontosabb eseményekre vagy érdekes történetekre összpontosít. A mű második felét hiányosan fordítja, szinte rezümét ír. Például az eredeti szöveg hat bekezdését sűríti a 85. paragrafusba. Több példát lehetne hozni arra a módszerére, ahogy a latin bekezdések szerkezetét, a kezdő és a záró mondatokat átülteti magyarra, a bekezdés középső részét azonban

¹⁷ LAMPE 1728, 746–919.

¹⁸ RITOÓKNÉ, *i. m.*, 368.

¹⁹ Bod ekkor már évek óta Bethlen Kata alumna volt.

²⁰ *Köszikla*, 10.

²¹ Pl. „Hinc factum ut Reformatis honores etsi dignis tamen non conferrentur, imo collati saepius eripiebantur” (LAMPE 1728, 747) = „Innen lett az, hogy a reformátusoknak, noha arra méltók volnának, a tisztségek nem adatnának; sőt inkább azoktól sok helyeken megfosztatnának” (*Köszikla*, 11); „Nedum Nobilium et Magnatum vexatio perfecta erat, cum jam Pastores Ecclesiarum aggrediuntur” (LAMPE 1728, 750) = „Még az uraknak s nemeseknek vexájokat el nem végezték vala, hogy a papok üldöztetéséhez kezdének” (*Köszikla*, 17).

elhagyja.²² Összehasonlítva a latin és a magyar szöveg hosszúságát, Bod fordítása kb. 25–30%-kal rövidebb az eredetinel.

A kihagyásokkal ellentétben a betoldások könnyen áttekinthetők és nagyon jellemzőek a későbbi tudásra. Többször általa ismert neveket illeszt a Kocsi Csergónél névtelenül közölt történetbe. Megnevezi például Esterházy Pál első feleségét, Orsolyát; vagy a gályarabokat vigasztaló levélírók közül Zaffius Miklóst. A történetek szereplőit sokszor minősíti. Kelio Miklósról azt jegyzi meg, hogy nála „kegyetlenebb, Diokletianus természetű ember még a krimérai tatárok között sem termett.”²³ (A Diocletianus-hasonlat egy későbbi példában ismét felbukkan.) A jellemzésekben legtöbbször bibliai párhuzamra hivatkozik. A jezsuitákat egy helyütt Bálámoknak nevezi, akik annyira megverték a szerencsétlen rabokat, hogy „a számárt is bolond emberhez illő dolog lett volna úgy megverni.”²⁴ Egy másik helyen Pilátusnak, Heródesnek, Kajafásnak mondja a Jézus Társasága papjait.²⁵ A bálványimádó katolikusokat a pogány ezüstművessel²⁶ azonosítja az Apostolok cselekedeteiből.²⁷ Báthory Zsófiát a zelóta jelzővel látja el, Zaffius Miklóst pedig Nehemiáshoz hasonlítja.²⁸ A bibliai mitizációra jó példa még az emlékirat utolsó része. A latin eredeti Ruyter Adorján Mihály admirális és Harsányi István gályarab prédikátor párbeszédével ér véget,²⁹ Bod a magyar nyelvű változatban hozzátesz még két záró mondatot: „Legyen azon dicséretes emlékezete Ruyter Adorján Mihálynak a magyarok előtt a gályán nyomorgó papok megszabadításokért, mi Ebedmélek szerencsenek a Jeremiással cselekedett irgalmasságáért. Jer. 38. 7. 8. Itt lón a Pozsonyba czitáltatott papok szenvedésének vége.”³⁰ Az áldás-formulában Bod azt az Ebed-Meleket állítja

²² Pl.: „Gocs Mihály ott [Capuában] vevén észre, hogy közel vagyon megoszoltatásának ideje, elbucsuzék szenvedő társaitól, kiket az állhatatosságra inte, azután egy parasztszekeren vitetvén meghala az utban, a szekérről levették s ott hagyák a földszinen. Hogy pedig a tengerpartra érkezének berekeszték egy sáros pinczébe az elnyomorodott rabokat”, *Kőszikla*, 110; vö. LAMPE 1728, 888: „Capuae *Michael Gots*, longo itinere fessus, certus moriendi, valedicit Fratribus: subsequenti die in via qua itur Capua Aversam, rustico plastro injectus, moritur; extra Aversam inspectantibus reliquis captivis mortuum cadaver dejicitur et secus viam derelinquitur. Aversae per duos dies in quodam stabulo permanent. Inde a Capua *Stephanum Fileki*, fame, siti, et verberibus consumptum, et ita deformatum, ut contueri quis ipsum horreret, brachiis apprehensum, usque Neapolim deportant. Neapolim septima Maji ingressi, in platea quadam subsistere coguntur, et in pulvere haerentes omnium libidini exponuntur. Illinc deducuntur in portum Maris, et conclusi, lacunoso cuidam cellario, ad vesperam ibidem sine ullo diurno manent.”

²³ *Kőszikla*, 70.

²⁴ *Kőszikla*, 83.

²⁵ *Kőszikla*, 92.

²⁶ Bodnál Porfirius, helyesen: Demetriosz.

²⁷ *Kőszikla*, 91.

²⁸ *Kőszikla*, 13, ill. 115.

²⁹ „Reverendus Stephanus Harsányi cum pro tanto beneficio, et hoc improvisa salutis procuracione dignas gratia vellet agere, Excellentissimus Heros recusat. Non opus est inquit Vir Reverende ut nostra beneficia extollas: non enim Dei solum est instrumenta fuimus. Deo qui horum omnium author extitit, gratias agatis. Dicit Stephanus Harsányi: Excellentissime Domine, etiam instrumentis Dei, debiti honores non sunt intervertendi.” LAMPE 1728, 919.

³⁰ *Kőszikla*, 133.

párhuzamba Ruyter admirálissal, aki kihúzta Jeremiást a ciszternából, míg a gályarab prédikátorokat a bajba jutott prófétával azonosítja.

A szövegben felbukkanó személyekről Bod néha egész történetet, olykor anekdotát közöl. Zaffius Miklós tevékenységét a gályarabok megmentéséért hosszan részletezi.³¹ Másutt a komáromi lelkészgyilkosság részleteibe avatja be az olvasót. Az eredeti szöveg csak egy mondatban tudósít az emberölésről: „Vir quidem vivicumburio, mulier vero gladio”. Bod ezt a következőképpen bővíti: „...a papot a körülötte forgoló józsuita, Diocletianusnál is kegyetlenebb sz. atya az hóhérral megberetváltatta, azután forró olvasztott onot öntetett fejére ezt mondván: »tölts rá az ő fejére a sz. olajt, mert méltó ő ilyen drága kenetre«, vásznat viaszban és kénköben és szurokban megmártván a meztelen testén meggyújtotta, és így sütögette, míg így aztán egészen is megégette, az aszszonynak pedig fejét vétette...»³² Ugyanitt a bevezető részben Bod beilleszti a reformáció üldözői közé Báthory Zsófia nevét, akinek szörnyű tetteit hosszan sorolja. Lampénál az 1670-es évek eseményei között több példát talált a hajdani fejedelemszony vallási túlkapásaira, a következő történet azonban nincs meg a *Historia Ecclesiae Reformatae* szövegében. Báthory Zsófia „...midőn a Krisztus asztalához járult, a főasszonyok szokások szerint palástjával ábrázatját elfedvén az úr vacsorájában való kenyeret kebelébe bocsátotta, melyet azután Patakon keszkenőbe kötve Sámbar józsuita előtt megmutatván annak bizonyására, hogy szóval eltagadott vallásához szive állhatatos volt, a pervátába vetette volna; de Sámbar azt nem engedte, hanem elégette...»³³

Külön figyelmet érdemel leghosszabb betoldása Báthory Zsófia előbb említett kedvencéről, Sámbar Mátyásról. A gályarabságra ítélt prédikátorokat fogva tartóik válogatott módszerekkel próbálták hitehagyásra bírni, s ehhez egyik eszközük Sámbar Mátyás volt. A következő részlet a bevezető mondat kivételével Bod Péter saját betoldása: „Eljött vala ezeknek megtérítetésekre Sámbar Mátyás is, kinél akkor Magyarországon híresebb térítő theologus józsuita nem vala; ez a Sámbar az, a ki ellen Matkó Vásárhelyi István Fővényen épült ház romlása nevű könyvét, és a Bányász csákánynyát írta; ismét a kinek disputatióban két első fogait kivonatta volna, mert ez felfuvalkodván azzal, hogy néhány együgyűebb atyafiakat levén ő nagy sophisticus csalárd beszédű ember a disputálás közben, szóval elnyomott és meggyőzött volna, ki hívja Matkót is olyan conditióval, hogy a melyik meggyőzöttetik, feje veszszen el; reá áll az is tudván miben áll az ő mestersége; birák rendeltetvén hozzá fognak a discursushoz, csakhamar elfogatik a Sámbar-nak nyelve; azért adják a birák a hajduk kezébe, hogy elvigyék, és a mely sententiát maga kívánt magának exequálják; megnyeri nagy instantiájával a győzedelmes fél, hogy maradjon meg élete, csak épen a közelebb álló kovácstól hozattatván egy kovácsfogót örök emlékezetre huzattassék ki első két foga, így meggyaláztatván dolgára bocsáták.”³⁴ Ez a rész nagyon elüt a fordítás másutt gördülékeny, érthető szövegétől. A fogalmazás dőcög, a tagmondatok nehézkesen kapcsolódnak, s az összefüggések csaknem követhet-

³¹ *Kőszikla*, 113.

³² *Kőszikla*, 15.

³³ *Kőszikla*, 13.

³⁴ *Kőszikla*, 93. Az eredeti latin szövegből hiányzó részt dőlt betűvel szedtem. Vö. LAMPE 1728, 851.

tetlenné válnak a többszörösen összetett mondat szerkezet miatt. Holott Bod Péter itt is latin szöveget kivonatolt. Az anekdota forrása a *Historia Diplomatica de statu Religionis Evangelice in Hungaria*³⁵ című gyűjtemény, de Bod ezt majd csak az Athenasban tudatja. A Sámbar-anekdota ugyanis idővel egyik kedvelt története lesz, és akárhányszor leírja Sámbar vagy Matkó nevét, nem hagyja ki a fogvesztés történetét sem. Az Athenasban a Vásárhelyi Matkó Istvánról szóló lexikoncikkben beszéli el ismét,³⁶ és ugyanott Sámbar-nál is előadja az incidenst: „A Vallás felett való tzivódásban, emlékezetben maradt iránta, hogy fogadásból a fogát el vesztette volna. (a) [Histor. Diplomatica. Pag. 64. 65.] Azt akár vesztette s akár nem, de jó és kedves hírét nem hagyta maga után.”³⁷ Bod mindkét Athenasbeli előfordulásnál jelzi, hogy a történet hitelessége kérdéses. Ezt a fordításban még nem teszi meg.

A betoldásban a Sámbart gúnyoló anekdota mellett figyelemre méltó Vásárhelyi Matkó István egyik cím szerint említett könyve. A Felsőbányán eltöltött három év alatt Bod feltehetően hallott hajdani prédikátor elődje tevékenységéről és heves vitaközvetítő kedvéről, s utóbb műveit is forgatta. A *Fövenyen építetett ház romlása; avagy Három kérdések körül gögösen futkározó Sambar Matyas ina szakadása* (Szeben, 1666) című vitairat azért fontos, mert kulcsot ad Bod Péter címválasztásához. A *Kősziklán épült ház ostroma* egyértelműen a *Fövenyen építetett ház romlásának* ellenpárja. A két cím az ismert jézusi példabeszédre utal, mely a sziklára és a homokra (ill. alap nélkül) épített házról szól a Hegyi beszéd végén (Mt 7, 24–27; ill. Lk 6, 47–49). A vonatkozó bibliai helyek tovább sorolhatók (Mt 16, 18; 1Kor 10, 4; 1Kor 3, 11; Iz 28, 16. stb.). Vásárhelyi Matkó István címadásáról annyit tudunk, hogy könyve felelet volt Sámbar Mátyás *Három idvösseges kérdés* (Nagyszombat, 1661) című vitairatára. Ebben Sámbar többek közt azt az érvet hozza fel a katolikus egyház egyedüli szentsége mellett, hogy Krisztus Péterre bízta az egyházat, s utódaik, a pápák biztosítják a folytonosságot: „Sz. Pétert nevezte petrának, az az kő szálnak, kin az ő Anyaszentegyházát építette Christusunk; ugy mint helytartóián; avagy Sz. Istvan Király Decretoma mondgya: [...] hogy Szent Pétert Christusunk az egész Anyaszentegyház Őrzőjének és Mesterének tötte.”³⁸ Matkó erre azt feleli: „De tudd-meg hogy ebben az értelemben, nem tulajdonítatik ám a *petra* név senkinek a szent írásban, csak az egy Jézus Krisztusnak, 1Cor 10 v. 4. [...] Fundamentoma

³⁵ [OKOLICSÁNYI Pál.] *Historia Diplomatica de statu Religionis Evangelice in Hungaria*, h. n., 1710.

³⁶ „Erről [Matkó Istvánról] íratik a Diplomátika Históriában az hatvan 5-dik levélen erősítvén azt más írások is, hogy Sámbar Mátyás Missionárius Jesuitával Felső Bányai Pap-korában disputálván a Hit Ágazatiról Köz-bírák előtt, olyan konditzióval: hogy a ki meg-győzetik fejét veszesse el; a melly konditziót tett fel és kívánt Sámbar, de Matkó-is könnyen reá állott. Sámbar meg-győzetvén, fejét hogy el veszesse, Matkó nem akarta, hanem két első fogait egy Kováts fogóval vakmerőségének tziemerül ki vonatták a Bírák. Én ezt sem állatom sem nem tagadom; a bizonyos hogy Sámbarral sokáig veszekedett. Váradi Mátyás-is *Égő Szövétnék* nevű Könyvében a 198-dik levélen *Foga vesztett s meg-koszorúzott Péter Sámbarnak nevezi.*” BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben,] 1766 (a továbbiakban: *Athenas*).

³⁷ *Athenas*, 234.

³⁸ SÁMBÁR Mátyás, *Három idvösseges kérdés*, Nagyszombat, 1661, 43.

sincsen több az Ecclesiának a Christusnál.”³⁹ Matkó címadásából arra következtethetünk, hogy ezt az érvet tartotta legdöntőbbnek az adott diskurzusban. Bod Péter fordításának címével egyrészt megidézi a hajdani vitát, másrészt túllép rajta. A gyászévtized elteltével a *Kősziklán épült ház ostromának* biztató üzenete van az újabb szorongattatásban: „Megígérte azt az Istennek fia, hogy kősziklán építi fel az ő Anyaszentegyházát, és a pokolnak kapui erőt azon nem vehetnek. Ezt az ígéretet is nyilván megbizonyítja az 1673-dik esztendőben [...] Posonba citáltatott papoknak példájokban [...] mert nem engedé, hogy [...] a kik ő benne reménylenek szégyent valljanak, hanem ártatlanságukat kimutatván üldözőiknek meggyalázásokkal dicsőségesen kiszabadítá.”⁴⁰

Bod körültekintően gondozza a szöveget és függelékeket is készít. Egyik praktikus megoldása, hogy áttekinthetővé teszi a Lampénál kilenc részből álló hosszú szöveget úgy, hogy fejezetcímeket ad, pl. *A papok elsőben citáltatnak, A papok másodsor citáltatnak, A fogoly papok könyörgése, A tömlöcben való szenvedések, A megfosztatásokról, A szennyről és mocskokról* stb. Ezenkívül beszámozza a paragrafusokat. A paragrafusjelet általában ugyanoda teszi, ahol az eredeti bekezdés indult. (Szintén paragrafusjelölést és -számozást használ majd saját önéletírásában, s Bethlen Kata önéletírásának sajtó alá rendezésekor.) A számozott bekezdések alapján készíti el a tartalomjegyzéket, mely így vázlatként és mutatóként is funkcionál. A függelékek érdekessége, hogy a megelőző kilenc, latinból fordított fejezettel együtt tizenkét részes művet alkotnak. Kocsi Csörgő Bálint kézirata ugyanennyi részből áll. Feltételezésem szerint Bod tudta, hogy hiányos szöveget fordít, ezért töltötte ki a fennmaradó üres fejezeteket. Így lett a tizedik rész „bizonyos városoknak, faluknak s személyeknek üldöztetések”,⁴¹ a tizenegyedik rész „azokról a nagy familiákról, melyek által az ecclesiák Magyarországon és Erdélyben 1525. esztendőttől fogva az Isten ígéje szerint reformáltattak”,⁴² a tizenkettedik pedig „azokról, kik kiváltképen akadályoztatták Magyarországnak és Erdélynek reformációját”.⁴³ A mű zárófejezete az erdélyi református püspökök listája, melyet az evangélikus és az unitárius vezetők jegyzéke kísér. A felsorolásban nem hallgatja el az éppen regnáló püspök szorongatott helyzetét: „Szigeti Gyula István enyedi profes. választatott 1737-ben, ki 1738. esztendőben martiusnak 29 napjától fogva Károlyvárbán fogságban tartatik, sz. Mihály hav. 23-dik napján is.”⁴⁴ Közvetlenül a kilencedik rész után (még a tizedik rész előtt) olvasható egy „toldalék”, melyben Bod rövid portrét közöl Otrókocsi Főris Ferencről.⁴⁵ Ezt eleinte Bod önálló írásának tartottam, ám forrása megtalálható Lampénál az 515–517. lapokon. A hitehagyók történeteivel ugyanez a helyzet. Bátorkeszi János keserves halála és a Földesi Istvánt agyoncsapó mennykő szintén Lampétól erednek.⁴⁶

³⁹ VÁSÁRHELYI MATKÓ István, *Fövenyen épített haz romlása; avagy Három kérdések körül gőgösen futkárózo Sambar Matyas ina szakadása*, Szeben, 1666, 65–66.

⁴⁰ *Kőszikla*, 9.

⁴¹ *Kőszikla*, 135–142.

⁴² *Kőszikla*, 142–149.

⁴³ *Kőszikla*, 149–155.

⁴⁴ *Kőszikla*, 156.

⁴⁵ *Kőszikla*, 133–135.

⁴⁶ LAMPE 1728, 446–447.

Bod szemléletmást a *Historia Ecclesiae Reformatae* alapján dolgozott a függelékek elkészítésekor.

Mindezek bizonyítják, hogy a *Narratio brevis* átdolgozása határozott, már-már szerzőinek nevezhető koncepció eredménye. Bod Péter a *Kősziklán épült ház ostromában* ismeretterjesztő, népszerűsítő művet hozott létre, mely nem nélkülözi az elrettentő és a szóra-koztató elemeket sem. Az emlékirat fordításához a vaskos egyháztörténetből válogatta az apróságokat, érdekességeket és alapvető tudnivalókat, melyeket saját csípős megjegyzéseivel kísért. Másolói ezzel szemben visszafogottan bántak Bod szövegével: volt, aki csak a kilenc fejezetet másolta le a függelékek nélkül. Némelyek pótolták az értelemszerűen kitöltendő részeket, például kiegészítették a püspökök sorát. Volt, aki lapszéli jegyzetekkel utalt a tartalomra. Akadt olyan, aki közölte a perben résztvevők névsorát, és olyan is, aki az *Athenas* megfelelő helyeihez irányította olvasóját.

Debreceni Ember Pál egyháztörténetének Lampe-féle kiadása a *Narratio brevis* fordítása után Bod egyik legfontosabb forrása maradt. A leideni egyetemen tananyag volt, az erdélyi diák valószínűleg itt vásárolta azt a saját példányt, melyet élete végéig megőrzött.⁴⁷ Jóformán mindegyik művében idéz belőle. Az *Athenas*ban erre utal, amikor a mű forrásértékét dicséri: „Ez sok bajjal s utána-való járással egybe szedegetett Könyv; mellyben tett fáradságát [ti. Debreceni Ember Pálét] nem lehet soha eléggé meg-hálálni: mivel ha ez a felette szükséges Könyv nem vólna, sok jó dolgokat kételenítettünk nem tudni.”⁴⁸ Ugyanezekkel a szavakkal méltatják majd a kortársak a *Magyar Athenast*, melyet valóban megillet az önálló kutatómunkának kijáró dicséret. A *Kősziklán épült ház ostromában* Bod legtöbbször csak fordítja a kiegészítéseket; leleménye azonban már megragadható az aktualizálásban és ezzel párhuzamosan az átdolgozás igényében.

⁴⁷ Halála után készült könyvtárjegyzéke szerint Lampe műve két példányban is birtokában volt. Vö. RAD-VÁNSZKY Béla, *Bod Péter könyvtárának jegyzéke*, MKSz, 1884, 58–86.

⁴⁸ *Athenas*, 61.